

DĚLNICKÁ KOLONIE KARLOV: MÍSTO, PAMĚŤ A IDENTITA¹

PETRA L. BURZOVÁ – ILONA DVOŘÁKOVÁ – ONDŘEJ HEJNAL –
MICHAL RŮŽIČKA – LACO TOUŠEK

Workers' colony Karlov: place, memory, identity

Abstract: Workers' colony Karlov was built by Škoda Works in 1913 to accommodate the growing number of its employees. Attached to the factory's walls and thus spatially segregated from the rest of the city, inhabitants of Karlov built a relatively close-knit neighbourhood community with a strong place-based identity. Based on the analysis of archival material and data from interviews with its former inhabitants, we follow Karlov's voyage from capitalism to state-socialism at the levels of both macro-structural forces and its' inhabitants' experience of everyday life. Built to serve particular economic and political functions for the pre-war capitalist production, Karlov ceased to fulfil these roles under state-socialism which refused to invest in Karlov's renovation after serious damages caused by an air-raid during the WWII. Slowly losing its macro-structural *raison d'être*, Karlov was doomed to final demolition in 1986, being represented as an "obstacle" to industrial development. Meeting regularly twice a year and recalling the past, former neighbours from Karlov actively revalidate their collective identity attached to a place that does not exist anymore, thus becoming *real* community of an *imagined* place.

Key words: working class ethnography, the everyday, production of space, identity, socialism, urban anthropology.

¹ Stať je dílčím výstupem z projektu *Sídelní a krajinný prostor jako odraz kulturního dědictví a paměti národa* (č. DF12P01OVV008), jehož nositelem je Katedra antropologie FF ZČU.

Dnes se opět sejdou rodáci a obyvatelé bývalé plzeňské čtvrti Karlov, která ležela v blízkosti Škodovky. Sraz mají v restauraci Éčko v Guldenerově ul. v 16 hodin. Posledními stavbami, které na Karlově zůstaly, jsou Sokolovna a Lidový dům. Život na Karlově utichl v roce 1986, kdy z důvodů megalomanských plánů Škodovky byly zbourány poslední bloky domů a rodákům zbyly jen vzpomínky.

(Mladá fronta DNES 2011)

Úvod

Dnes již zaniklou dělnickou kolonií Karlov v Plzni jsme předmětem svého výzkumu učinili z několika důvodů.² V prvé řadě nás k tomu motivoval výše uvedený novinový článek upozorňující na zajímavý a také sociologicky neobvyklý fenomén, že se bývalí sousedé pravidelně setkávají více než třicet let poté, co se odstěhovali z původního místa bydliště. Ptali jsme se sami sebe, *co je k tomu vede?* Dále se ukázalo, že Karlov z etnografického hlediska zůstává stále ještě relativně neprobádaný; kromě dvou výborných dílčích prací (Ulčová 1983, Křížová 1983) se Karlov akademické reflexi dosud vyhýbal, přestože svou někdejší relativní izolovaností, sociální homogenitou a uzavřeností se jeví jako vhodný terén pro zkoumání (nejen) vztahu mezi prostorem a sociální identitou.

Výzkum jsme realizovali ve dvou úrovních: (1) v rovině historických, ekonomických a politických okolností vzniku, života a zániku Karlova jako konkrétního místa a (2) v rovině aktérských výpovědí, paměti a vzpomínání na toto místo. Zajímá nás průsečík, v němž se rovina makrostrukturálních procesů potkávala s mikrostrukturální rovinou lidských životů a sociálních identit, tedy průsečík mezi dělnickou kolonií v její materiální podobě a mikrosociálními procesy, které vedly k ustavení Karlova v jeho podobě identitární v rámci společenství paměti „Karlovaků“ (Zerubavel 2003). Jinými slovy, pokoušíme se o takovou reprezentaci Karlova, která vychází z interakce mezi historií a pamětí (Nora 1989).

Předložený text chápeme na jedné straně jako příspěvek k urbánní antropologii, zejména ke studiu sociální produkce prostoru (Low 1996), na níž nás zajímá rozhraní mezi lidskou společností a prostorem, který obývá a přetváří k obrazu svému, a na druhé straně usilujeme o příspěvek k etnografii dělnictva. Tento žánr československé národopisné tradice za relativně krátkou dobu své existence vyprodukoval množství studií popisujících každodennost a hmotnou kulturu dělnické třídy v městských průmyslových oblastech (za všechny např. Fojtík 1959; Fojtík – Sirovátka 1961; Fojtík – Skalníková 1965; Nečas 1961; Robek 1955; Skalníková 1959; 1968; Šťastná 1969; Tříška 1979; Vařeka 1971). Ustavení tohoto badatelského

² Termín „dělnická kolonie“ používáme v souladu s dobovými a sekundárními prameny, které jsme ke Karlovu doposud nashromáždili (srov. Jemelka 2011 pro alternativní označení „závodní kolonie“).

tématu bezpochyby souviselo s dramatickými proměnami tehdejší společnosti, ale reagovalo také na poptávku reprezentovat dělníky jako hrdiny socialistického lidu. Metodologii tato výzkumná tradice odvozovala od umění deskripce klasického národopisu, kterou více či méně přenesla z vesnice do urbánního prostoru (Woitsch 2012). Vyprodukované texty v oblasti etnografie dělnictva sice vynikají kvalitou deskriptivní práce, ale jejich ukotvenost v tehdeším režimu pravdy (Foucault 1984: 73) a častá absence teoretické i metodologické reflexe představují určitá omezení. Předloženým textem navazujeme na tuto tradici bádání, s vědomím uvedených limitů a s aspirací je překonat.

V textu je analyzován vývoj a zánik Karlova na pozadí měnicího se politicko-ekonomického kontextu, s cílem porozumět tomu, proč Karlov – byť v dnešní době již jakožto dělnická kolonie neexistuje – stále zůstává potentním zdrojem pro konstrukci a rekonstrukci silné, místně specifické kolektivní identity.

K metodologii výzkumu

Poznatky o dělnické kolonii Karlov jsou čerpány z dat, která jsme získávali třemi hlavními způsoby: (1) polostrukturovanými a narativními rozhovory s pamětníky a expertními informátory; (2) archivním výzkumem a (3) analýzou osobních dokumentů získaných od našich informátorů. Úhrnem jsme zatím realizovali 20 individuálních i skupinových rozhovorů s 22 bývalými obyvateli dělnické kolonie Karlov, jejichž průběh byl pro potřeby budoucího přepisu a analýzy se souhlasem našich informátorů nahráván. Rozhovory začínaly jako polostrukturované, resp. zaměřované (Merton – Lowenthal – Kendall 1990) a zpravidla přešly v narativní poté, co byly získány základní informace, pamětníci se rozpovídali a my jsme přestali do jejich vzpomínání zasahovat. Volba témat zohledňovala několik okruhů: základní sociodemografické údaje, aktérský popis a percepce Karlova napříč různými obdobími, sociální vztahy uvnitř Karlova, trávení volného času a každodennost, formy společenské kontroly, vztah ke Škodovým závodům, až po „postkarlovskou éru“, tj. dobu po finální demolici čtvrti. S některými informátory jsme se setkali opakovaně a vedli s nimi i neformální rozhovory týkající se osobních dokumentů, které nám předali (zejména rodinných fotografií), a obecných záležitostí výzkumu.

První kontakty nám zprostředkovali naši tři klíčoví informátoři, s nimiž jsme se seznámili díky novinovému článku uvedenému v prologu a kteří patří mezi hlavní organizátory srazů Karlováků. Následně jsme postupovali standardním řetězovým způsobem (tzv. snowball sampling), aniž bychom – věrni duchu klasické etnografie – uplatňovali jakýkoli systematičtější způsob konstrukce vzorku (srov. Werner – Bernard 1994), a snažili jsme se vést rozhovory se všemi pamětníky, kteří s tím souhlasili. Pár kontaktů jsme získali též na základě výzev

uveřejněných v denním tisku. Na základě vytyčeného postupu, jehož nevýhodou je získávání informátorů ze stejných sociálních sítí (Toušek 2012: 58–59), jsme provedli rozhovory s pamětníky, kteří patří do tří vnitřně provázaných generací Karlova: předválečná generace 1927–1939 (osm informátorů); válečná generace 1940–1944 (devět informátorů) a poválečná generace 1946–1953 (pět informátorů). Většina z nich bydlela na Karlově od narození a odstěhovala se v 60. letech či v první polovině 70. let 20. století; v období jeho definitivního zániku, v 80. letech minulého století, již nebydlel na Karlově nikdo z nich. Tato skutečnost má samozřejmě vliv na povahu dat, která jsme společně s informátory vytvářeli prostřednictvím jejich vzpomínání na Karlov a která zde prezentujeme. Je to však plně v souladu s našimi konceptuálními východisky, neboť se jedná o reprezentaci obyvatel, kteří tvoří organizovanou síť společenství paměti Karlova a jsou tvůrci a nositeli identity Karlováků (viz dále). Jednoduše řečeno, námi pojednávaný Karlov není objektivně existujícím Karlovem, ale Karlovem těch, kteří ho aktivně udržují a kolektivně (re)konstruují.

Vedle rozhovorů jsme v omezené míře (dané povahou tématu) aplikovali také zúčastněné pozorování, a to na pravidelných srazech Karlováků. Pomáhali jsme při jejich organizaci, aktivně se jich účastnili, promítali dobové fotografie a vedli neformální rozhovory s jejich účastníky. Na jednom z těchto setkání jsme též provedli dotazníkové šetření za účelem získání základních sociodemografických dat o jejich účastnících. Zúčastněné pozorování jsme použili rovněž při několika dalších společenských příležitostech, kdy jsme měli možnost se s některými pamětníky setkat (návštěva fotbalového zápasu, prohlídka Lidového domu na Karlově, doprovod při prohlídce Karlova a Škodovky apod.).

Na počátku našeho výzkumu jsme využili znalostí etnografek, které se Karlovem, resp. plzeňskými koloniemi zabývaly v „klasické“ éře československé etnografie dělnictva (Křížová 1983; Todorovová 1981; 1982a; 1982b; 1983; 1988a; 1988b; 1988c; Ulčová 1983), a provedli jsme s nimi expertní rozhovory.

Archivní výzkum probíhal v Archivu města Plzně, Státním oblastním archivu v Plzni (pracoviště Plzeň-centrála a Klášter u Nepomuku) a v badatelných Západočeského muzea v Plzni. Celkově jsme prošli několik tisíc dokumentů, které jsme digitalizovali a zpracovali v databázi čítající několik stovek položek (plány, úřední záznamy, fotografie apod.). Další dobové materiály, zejména fotografie, ale i různé předměty (např. upomínky na sportovní a společenské události, dobové předměty denní potřeby) a osobní dokumenty (vysvědčení, výuční list, kronika, domovské listy, vojenská knížka apod.) jsme získali od našich informátorů a tyto artefakty jsme prezentovali mj. při výstavě o Karlově, kterou jsme v roce 2013 uspořádali v národopisném muzeu Plzeňska.

Teoretická východiska

Jestliže si každá společnost upravuje prostor „k obrazu svému“ (Harvey 1973: 273), pak lze nahlížet i na Karlov jako na proces „realizace“ představ o tom, jak by měl být v tom kterém politicko-ekonomickém režimu organizován vztah mezi prostorem a společností. Případ Karlova se nám zdá jako nadmíru vhodný ke studiu sociálně prostorových aspektů přechodu od prvorepublikového kapitalismu k poválečnému státnímu socialistickému zřízení. Vycházíme z toho, že se změnou politicko-ekonomických režimů v průběhu 20. století se měnily i odpovídající „prostorové významy“ Karlova, tedy sdílené reprezentace vážící se ke Karlovu, které definovaly a definují jeho funkci a zároveň v něm vymezovaly a vymezují možnosti praktického jednání (Pospěch 2010).

Pokud změna materiálního prostoru signalizuje změnu podmínek sociálního života jeho uživatelů, lze společně s Manuelem Castellsem (1978; srov. též de Certeau 1984) předpokládat, že obyvatelé Karlova nebyli pouhými pasivními příjemci těchto změn, ale že na ně nějakým způsobem aktivně reagovali. Tuto reakci shledáváme jak v každodenním přetváření prostoru podle aktuálních potřeb obyvatel socialistického Karlova, tak ve zformování a reprodukci místně specifické sousedské identity Karlováků. Tu je možné vnímat jako identitu vůči změnám prostorových významů vedoucím k prostorové a symbolické marginalizaci Karlova v pozdním socialismu a postsocialistické přítomnosti. V souladu s tezí Maurice Halbwachse, že „obyvatelé se svým čtvrtím a domům podobají ... v každé době totiž existuje úzký vztah mezi zvyky, skupinovým duchem a rázem obývaných míst“ (Halbwachs 2009: 110), se ptáme, do jaké míry umožňovaly vnější politické a ekonomické vlivy kreativní konstrukci prostoru a místní identity a jak obyvatelé Karlova reagovali na změny v dominantních strategiích prostorové produkce.

V první části textu představíme rovinu makrostrukturálních procesů a změn v rámci dominantních strategií a organizačních principů městského prostoru. Zde, opírajíce se o teorie sociální produkce zastavěného prostředí, zvláště o studie politické ekonomie prostoru (srov. Lawrence – Low 1990: 482–491; viz též Musil 1977; Harvey 1973; Szelenyi 1983; Růžička 2010), budeme sledovat, jak se Karlov přizpůsoboval vnějším politicko-ekonomickým imperativům nejprve za první republiky, poté za socialismu.

V další části se soustředíme na aktivní využívání prostoru vymezené danými politicko-ekonomickými podmínkami, resp. na sociální konstrukci Karlova jako žitého místa v socialistické každodennosti. Vzhledem k tomu, že jsme nemohli realizovat zúčastněný výzkum každodennosti v tomto období, je naše současné porozumění závislé na jeho retrospektivní aktérské rekonstrukci ze strany někdejších obyvatel Karlova. Uvědomujeme si, že pamětnické vyprávění je vždy interpretací minulosti, která je zakotvena v současných podmínkách společenství paměti, tj. Karlováků

(srv. Szaló – Hamár 2006; viz též Jakoubek 2012). Snažíme se poukázat na to, že prostorová organizace Karlova byla nejen předmětem každodennosti, ale stala se základem pro vznik místně specifické kolektivní identity. To je také částečnou odpovědí na otázku, jak se obyvatelé Karlova vyrovnávali a vyrovnávají s výraznými proměnami vnějšího materiálního (prostorového a politicko-ekonomického) rámce a s tím související transformací symbolického statusu dělnictva a dělnického bydlení na periferii města.

Zkušenost každodennosti tedy chápeme jako ukotvenou „v materiální realitě každodenního života“ (Harvey 1985: 251), v našem případě v materiální (historicky produkované, ekonomické a politické) realitě života na Karlově. Výslednicí dialektické souhry mezi makrostrukturálními vlivy a žitou realitou každodennosti jsou *antropologická místa*, která „chtějí být – tj. lidé chtějí, aby byla – místy identity, vztahů a historie“ (Augé 2009: 52). Takováto místa nestojí sama o sobě, ale jsou součástí produkce individuálních aktérských biografii (srov. Pred 1984: 292) či „surovým materiálem pro kreativní produkci identity“ (Cresswell 2004: 39). Vazba mezi určitou skupinou lidí a konkrétní lokalitou pak vede ke konstrukci „Nás“, patřících k nějakému konkrétnímu místu, jakožto protipólu „Druhých“, žijících jinde (ibid.). Antropologické místo se v důsledku toho stává styčným bodem kolektivní paměti (ibid.: 61) a poskytuje možnost, jak zachránit či zvětšit sociální, kulturní či jinou identitu (Harvey 1996: 305). Zde mj. navazujeme na Halbwachse, který zdůrazňoval vztah mezi sociální skupinou a prostorem, který tato skupina obývá:

Je-li skupina zasazena do nějakého prostoru, mění jej ke svému obrazu, ale zároveň se podřizuje a přizpůsobuje hmotným věcem, které jí odolávají. Uzavře se do pevného rámce, který vytvořila... I tehdy, když by se mohlo zdát, že je tomu jinak, když se kupříkladu členové skupiny rozptýlí a ve svém novém materiálním prostředí nenacházejí nic, co by připomínalo domov a pokoje, jež opustili, i pak díky tomu, že myslí na onen domov a pokoje, zůstávají spojeni napříč prostorem. (Halbwachs 2009: 187–188)

Vznik Karlova v kontextu reálného kapitalismu

Vznik Karlova je nezbytně spojen s mohutnou expanzí Škodových závodů, které se spolu s dalšími průmyslovými podniky podílely na tom, že v druhé polovině 19. století překročilo město Plzeň svůj regionální a celostátní význam. Historie tohoto podniku sahá do roku 1869, kdy Emil von Škoda (1839–1900) koupil za 167 000 zlatých, vypůjčených od příbuzných, nevelkou strojírenskou dílnu od svého zaměstnavatele hraběte Valdštejna. Pozici největšího zaměstnavatele v regionu si Škoda vydobyl poměrně rychle díky výhodně získaným bankovním úvěrům, které použil k vybudování moderní zbrojovky a ocelárny. Škoda tedy výrobu zcela pragmaticky zacíлил v souznění s tehdejší geopolitickou situací na vojenský průmysl, který se

pokoušel ve svůj prospěch také ovlivňovat (Janáček 1990). Na přelomu století zaměstnávaly Škodovy závody již okolo 3 000 lidí ve výrobě určené zejména zbrojnímu průmyslu a začátkem první republiky díky rozkvětu zbrojařství v 1. světové válce přesáhl počet zaměstnanců hranici 35 000 osob (Rudolph 2008: 114–115; Stránský 1940: 336).

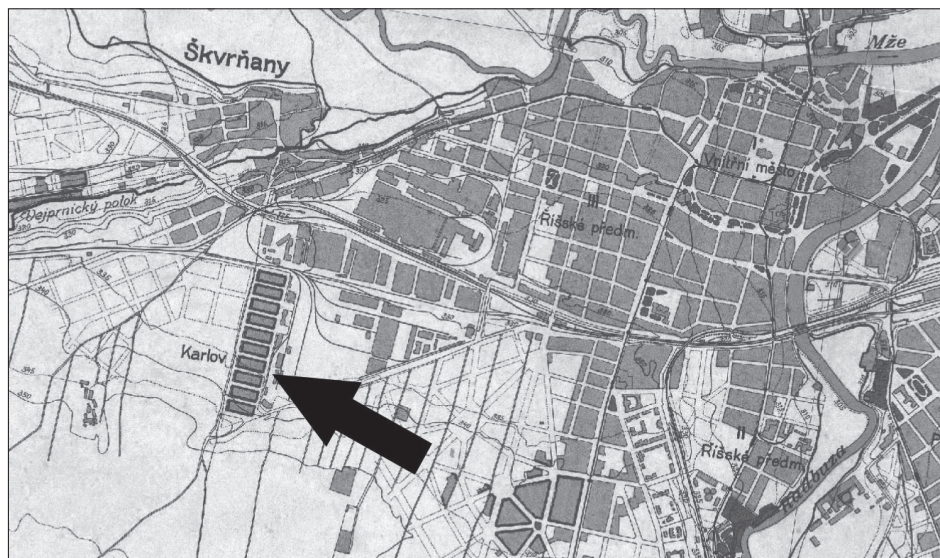
Zvýšenou poptávku po bydlení, kterou s sebou přinesl populační růst města, se však i přes nárůst výstavby nových bytů na přelomu a začátku 20. století nedařilo uspokojovat (Čepelák 1967). Ředitel městského stavebního úřadu v Plzni Rudolf Březina v této souvislosti konstatoval, že bytová otázka je „nepopíratelně jedním z nejznamenitějších sociálních problémů přítomné doby“ (Březina – Schiebel 1911: 5). Dělnické rodiny žily v bytech o velikosti jedné, maximálně dvou místností, ve kterých bydlelo pět až devět osob a nebylo neobvyklé k tomu navíc za drobný poplatek ubytovávat tzv. nocleháře (Todorovová 1982a: 81–82; Ulčová 1983: 79).

Nedostatek bytů se bytostně dotýkal i Škodových závodů, neboť ohrožoval jejich další rozvoj. V roce 1907 disponoval podnik pouze šedesáti byty pro dělníky rozmístěnými na různých místech v Plzni a dvěma domy pro penzionované „zasloužilé“ zaměstnance. Na tuto nevyhovující situaci zareagovalo vedení podniku návrhem vybudovat vlastní dělnickou kolonii, s cílem nejen vyřešit tíživou bytovou situaci dělníků, ale také získat jádro zaměstnanců věrných podniku a předcházet tím četným dělnickým nepokojům, zcela v duchu západního průmyslového paternalismu. Budoucí dělnická kolonie tak byla předurčena stát se, podobně jako později v Baťově Zlíně, „světem pro sebe, s vlastními pravidly; zázemím pro tisíce zaměstnanců továrny, kteří za své služby získávali nadprůměrné platy i životní podmínky, na oplátku měli být loajální k zaměstnavateli a dodržovat stanovená pravidla“ (Vacková – Galčanová 2010: 81). Nezanedbatelnou roli v rozhodování Škodovky sehrálo vyhlášení inovovaných zákonů o daňových úlevách za výstavbu dělnických bytů, které zaručovaly investorům osvobození od daní z nemovitosti na dobu 24 let (Bělohávek 1985).

Původní plán výstavby, pro nějž Škodovy závody v roce 1907 uzavřely smlouvu s realizátorem stavby firmou Union, byl situován do obce Skvrňany, kde však narazil na tvrdý odpor. U zastupitelů Skvrňan, již tehdy zadlužené obce, vznikly obavy z dalších ekonomických nákladů spojených s nutnou výstavbou infrastruktury pro desítky nových domů. Svoji roli sehrála také obava z případné germanizace, neboť by se do obce údajně začali stěhovat němečtí dělníci. Dalším zdrojem odporu proti výstavbě dělnické kolonie ve Skvrňanech byl strach vládnoucí Agrární strany z transformace voličské základny ve prospěch sociální demokracie. Několikaletá vyjednávání nakonec zkrachovala a Škodovka pro realizaci svého projektu vybrala alternativní pozemky v katastru Plzně v blízkosti samotného továrního areálu směrem na Borská pole (Křížová 1983; Ulčová 1983). Díky takovému umístění měl

podnik kolonii, příznačně nazvanou Karlov,³ pod lepší kontrolou v kontextu politicky se rychle mobilizujícího dělnictva Plzně.

S rozvojem průmyslu se měnila i prostorová organizace Plzně. Centrum začalo ztrácet rezidenční úlohu ve prospěch administrativní a ekonomické funkce; rezidenční oblasti se postupně přesouvaly z městského centra na předměstí. Tato prostorová změna v rámci organizace společnosti je typická pro evropská města té doby a zrcadlí dobové makroekonomické trendy. Význam městských center rostl zejména v éře industriálního kapitalismu, kdy byla jádra měst zároveň středisky obchodu, směny a dopravy. Fyzická blízkost podniku k městskému centru byla nástrojem ekonomického zisku, neboť v jejím důsledku klesaly náklady na komunikaci a transport zboží (Harvey 1973: 270). Plzeňská Škodovka, nacházející se v blízkosti centra a hlavního regionálního dopravního uzlu, měla v tomto ohledu výhodnou pozici. Karlov, který byl postaven hned za zdí Škodových závodů, byl sice v době svého vzniku od městské zástavby relativně oddělen, ale podle územního plánu z roku 1912 (viz obr. 1) měl být postupně propojen s městským centrem. K realizaci tohoto plánu nedošlo.

Obr. 1: Výřez mapy města Plzně z roku 1926 s vyobrazeným Karlovem.

³ Název dostal po synovi Emila Škody, který několik let po otcově smrti převzal na určitý čas vedení závodu (Bělohávek 1997: 101–102; Ulčová 1983: 83–84).

Stavba Karlova na nově vybraných pozemcích začala roku 1910, realizace se ujala známá plzeňská stavební firma Müller a Kapsa. I přes komplikace provázející projekt na jeho počátku a s tím související zvýšené výdaje se jednalo pro Škodovku o výhodnou investici. V roce 1913, kdy byla dokončena výstavba posledních obytných domů, činila hodnota Karlova odhadem téměř čtyřnásobek vstupních investic (Ulčová 1983: 103). Celkem bylo nakonec postaveno v deseti blocích 217 domů čtyř typů (A – D) s 594 byty, v nichž bydlelo v době největšího rozkvětu až 3 400 obyvatel. Jednotlivé bloky domů rozložené do písmene H byly 45,6 m široké a 119 m dlouhé (obr. 2). První dva bloky, postavené v roce 1911, se skládaly ze všech čtyř typů domů. S ohledem na nízkou poptávku ze strany pracovníků podniku po větších bytech s dvěma pokoji a kuchyní v domech typu A a B však byly upraveny stavební plány a zbylé postavené bloky 3 až 7 tvořily pouze domy typu C a D. V nich se nacházely pouze byty s jedním pokojem a kuchyní a samostatnou mansardou o jednom pokoji v rohových domech.

Obr. 2: Letecká fotografie Karlova z období krátce po výstavbě (přesná datace neznámá), na které je vidět fotbalové hřiště, budova školy, lázně a v pozadí Škodovka. Foto: Archiv SOA Plzeň.

Škodovy závody se zavázaly městu, že budou v okolí Karlova 24 let přispívat na udržování infrastruktury. V průběhu výstavby obytných domů byly na Karlově zřízeny sprchové lázně, konzum a administrativní budovy. V roce 1914 byla dokončena stavba obecné školy financované Škodovými závody, ke které v roce 1922 nechalo město přistavět druhé patro, v němž byla zřízena měšťanská škola.

K občanské vybavenosti dále patřila lékařská ordinace a policejní stanice. Později přibyl Lidový dům s restaurací, sálem, kinem a kadeřnictvím, hřiště Dělnické tělovýchovné jednoty Plzeň-Karlov, Sokolovna s restaurací a kuželnou a několik drobných obchodů. Na konci 30. let 20. století tak Karlov tvořil relativně (prostorově i sociálně) uzavřenou sídelní strukturu s vlastní občanskou vybaveností a na tehdejší dobu moderním typem bydlení, za které se platilo oproti plzeňskému průměru relativně nízké nájemné.⁴

Na tomto místě lze konstatovat, že podobně jako v Baťově Zlíně plnila prostorová organizace bydlení a trávení volného času dělníků v soběstačném sídelním celku úlohu kontroly, vedle toho měla dopad na omezení rodinné intimity a podnítila komunitní ráz života v kolonii. Nevelké vnitřní prostory vedly obyvatele ke kolektivnímu trávení volného času, resp. ke společným domácím pracím a sdílení předzahrádky a další prostory společné setkávání podporovaly (srv. Vacková – Galčanová 2010). Každodenní užívání Karlova pojednáme níže.

Stavebnímu rozkvětu provázenému čilým společenským životem se ovšem Karlov těšil pouze první tři desetiletí své existence (1911–1939). Nálety spojeneckých vojsk během 2. světové války, z nichž nejcitelnější se odehrál jen několik dní před jejím koncem, v dubnu 1945, zničily školu a tři a půl bloku domů na severní straně Karlova, které pak již nikdy nebyly obnoveny. Nadcházející půlstoletí existence kolonie se neslo ve znamení jejího pozvolného úpadku.

Transformace a postupný zánik Karlova v kontextu reálného socialismu

V období po 2. světové válce stálo plzeňské městské plánování před velkou výzvou: vypořádat se se zničujícími následky války, ale též realizovat takovou vizi města, jež by co nejlépe vyjádřila ideologické principy tehdejšího režimu. K tomu bylo nutné umožnit tvorbu „socialistických míst“, která by dále podporovala a reprezentovala socialistický způsob produkce (Crowley – Reid 2002). Urbánní plánování však bylo v poválečné době pozastaveno, neboť se investovalo spíše do rozvoje ekonomiky (např. do výroby ve Škodových závodech) než do oblasti rozvoje bydlení (např. právě v Karlově). Bytová situace se až do počátku 60. let v Československu relativně zhoršovala: bytový fond se neopravoval, výstavba nových bytů nepokrývala stále rostoucí poptávku (Short 1990: 124; Beseda 2010; k socialistické urbanizaci viz Musil 1977). Vnější politický i ekonomický kontext tak postupně zanechával svoji nesmazatelnou stopu i na tváři Karlova. Investice do oprav či renovace bytového fondu se Karlovu až do jeho řízeného zániku systematicky vyhýbaly. Dokládají to

⁴ Měsíční nájemné za byt na Karlově varioval od 225 K (za byt typu C s kuchyní a jedním pokojem o rozloze cca 35 m²) po 400 K (za byt typu B s kuchyní, dvěma pokoji a podkrovní světnicí) (Ulčová 1983: 90). Průměrný nájem za dvoupokojový byt v Plzni v roce 1909 byl 400–500 K (Křížová 1983: 9).

snímky zachycující Karlov v době krátce po jeho vzniku (obr. 3) a poté před jeho zánikem (obr. 4).

Když někdo chtěl na bytáku cokoli opravit, tak to byl problém, nedávali třeba ani barvu na okna. Takže když si tam vlastně někdo něco vylepšoval, tak často na vlastní náklady. V době, kdy už byla domluva, že se tam nebudou stěhovat další lidi, tak když se uvolnil třeba byt, se kterým jste měl sousední stěnu, tak vám dovolili to probourat a měla jste najednou čtyři cimry nebo tak. (K. K., 14. 08. 2012)

Obr. 3: Ulice Na Pomezí na počátku 20. let 20. století, v době „ideálního Karlova“. Foto: Archiv SOA Plzeň.

Obr. 4: Ulice Na Pomezí v 80. letech 20. století, krátce před demolicí Karlova. Foto: Osobní archiv informátorů.

Investice do rozvoje bytového fondu byly v Plzni od 60. let 20. století, podobně jako v jiných městech tehdejšího Československa, soustředěny na výstavbu nových sídlišť, „komplexně budovaných podle zásad pokrokové urbanistiky“ (Oliverius – Bozděch – Vlach 1963: 174). Jmenovitě šlo o sídliště Skvrňany, Bory, Košutka a později v 80. letech i Vinice (Martinovský a Douša 2004; Horská – Maur – Musil 2002). Karlov se tak ocitl zcela mimo oblast urbanistického zájmu. Válkou zdecimovaná čtvrť zůstávala pod vlivem Škodovky, jež usilovala o její postupnou likvidaci: došlo k demolici některých dalších bloků, které přímo sousedily s bloky zničenými během válečných náletů, a na jejich místě byly vystavěny nové průmyslové haly. Část Karlova od Lidového domu jižním směrem byla oddělena nově vystavěným podnikovým ohraničením a byl také uzavřen dříve volný průchod na Karlov z jeho spodní, tj. severní strany. Objektívni proces zdoluhavého materiálního zániku reflektují i samotné výpovědi informátorů:

Po válce se tak nějak s Karlovem přestalo počítat. Řeklo se, že už se to zbourá, že už je to prostě starý, to se zbourá. Už se tam nebude nic stavět, nic modernizovat, nic nebude opravovat. Jo takhle ho prostě chtěli nechat, chtěli to nechat dojít. Jenomže bytů bylo málo, tak Karlov byl pořád obsazený. (M. K., 14. 08. 2012)

Z hlediska zkoumání změn prostorových významů je mimořádně zajímavá urbanistická studie z roku 1972, která řízené zanedbávání Karlova nejen popisuje, ale také legitimizuje, resp. předznamenává jeho budoucí zánik (Kolektiv 1973: nestránkováno):

Obytná hodnota špatně udržovaných domků obklopených průmyslovými objekty je nevalná [...]. Celkově je nutno hodnotit bytový fond jako špatný. Uvnitř obvodu není v jeho kvalitě žádných rozdílů. Karlov vznikl počátkem tohoto století jako dělnická kolonie tehdejších rychle rostoucích Škodových závodů. Jako sídelní útvar byla a dosud je zcela uzavřena, bez výhledu vrůstání do městského komplexu. Dnes je ze tří stran obklopena průmyslovými provozy n. p. Škoda, v jehož rozvoji je překážkou. [...] Sociální motivace vzniku Karlova je dodnes patrná ve špatné technické kvalitě [...] a hlavně špatnou vybaveností bytů [...]. Z uvedených důvodů má být Karlov jednou z prvních ploch města, kde dojde k celkové demolici obytné zástavby, která zde trvale ustoupí rozvoji průmyslu.

Karlov tak v průběhu několika desetiletí změnil svoji pozici v rámci prostorových významů, definovaných urbánními strategiemi střídajících se politicko-ekonomických režimů. Prostorový nástroj „sociální a ekonomické kontroly zaměstnanců“ kapitalistického podniku (Hlaváček 1985: 134), sloužící ke koncentraci pracovní síly pro potřeby tovární výroby, pozbyl svého opodstatnění. S nástupem státně řízené organizace produkce nabyl Karlov významu nového: již nebylo nutné či nezbytné pracovní sílu koncentrovat a kontrolovat v těsné blízkosti továrny. Prostorově segregovaný Karlov již také nezapadal do koncepce moderního a socialistického bydlení, které se postupně realizovalo v podobě nových panelových sídlišť na okraji města.

Karlov se stal v podstatě „překážkou“ průmyslového rozvoje, a z toho důvodu měl být „jednou z prvních ploch města, kde dojde k celkové demolici obytné zástavby, která zde trvale ustoupí rozvoji průmyslu“ (Kolektiv 1973).

Obyvatelé Karlova tyto představy o „požadavcích doby“ částečně sdíleli a nebránili se stěhování do většího a komfortnějšího bydlení v nové panelové zástavbě. Tento trend sílil od konce 60. let a pokračoval v letech sedmdesátých, kdy bylo investováno do výstavby nových bytů, určených primárně pro potřeby zaměstnanců Škodovky, a to mj. i na Skvrňanech, kde měl původně Karlov stát a kam se velká část pamětníků Karlova přestěhovala:

Skvrňany se stavěly pro škodováky a Lochotín se taky stavěl pro škodováky, takže ti Karlováci už chtěli také byty první kategorie. Karlov byla jednoznačně čtyřka. (B. K., 24. 05. 2012)

Věkový průměr obyvatel Karlova se tak postupně zvyšoval, zůstávali zde především starší lidé, kteří nechtěli Karlov opustit a od nichž se postupně stěhovaly pryč do nových bytů jejich dospělé děti. Dále na Karlově zůstávali chudší lidé, žijící převážně sami, kteří si nebyli jisti, zda finančně zvládnou byty vyšší kategorie a větší výměry. Pro ilustraci: zatímco v roce 1961 žilo na Karlově 1 277 osob, o deset let později jich bylo již jen 968 (Lexikon 1978: 384–385). Obecně byli obyvatelé čtvrti se zájmy podniku a stanoviskem města o postupné likvidaci čtvrti implicitně a dlouhodobě srozuměni. Proti demolici nijak neprotestovali a život na Karlově se v období reálného socialismu odehrával ve zvláštním, téměř nouzovém režimu:

Když v domě bydlely tři partaje, tak si to vždycky nějak uhlídaly. Bylo to v jejich zájmu. Ale když už se třeba dvě rodiny odstěhovaly a zůstal tam jen jeden nájemník sám a musel celý ten barák zajišťovat, tak to bylo dost těžký. A tak jsme si v občanském výboru řekli, že takhle to dál nejde, ten Karlov by tu stál pořád a nikdo by nic prostě nedělal. Plán byl, že když by někdo umřel nebo se uvolnil byt, tak zespoda [myšleno z dolních ulic] by se tam lidi přestěhovali, aby se to dole uvolnilo a mohlo se to postupně ubourávat. (K. K., 14. 08. 2012)

Místo, paměť a identita: vzpomínání a zapomínání

Jak již bylo řečeno, výzkum minulosti Karlova je limitován povahou dat, která jsou v této chvíli přístupná pouze v podání někdejších obyvatel, organizovaných do společenství paměti. Máme tedy k dispozici určitou verzi paměti, spojenou s dnes již neexistujícím místem – dělnickou kolonií – a vážící se na konkrétní organizovanou skupinu pamětníků – Karlováků. Tato paměť ze své povahy přirozeně uniká historické relativnosti a zůstává do velké míry specifická a zakořeněná v konkrétních potřebách pamětníků, předmětech nebo obrazech, které chtějí ustavit jako definiční (Nora 1989). Lze tedy říct, že ačkoliv dnes již ve své materiální podobě Karlov neexistuje, stále přetrvává prostřednictvím individuálních biografí a identit svých

pamětníků. Pokud nás zajímala místně specifická kolektivní identita, sahající v jistém smyslu desítky let do minulosti, vnímali jsme v rozhovorech skutečnost, že vzpomínky na Karlov představují „vyjednávané vzpomínání“. Byli jsme si totiž vědomi toho, že „paměť je také sociální“ (Cresswell 2004: 84), resp. že individuální paměť je vždy součástí paměti širší, sdílené, kolektivní. Studium vzpomínek na Karlov nám umožnilo zkoumat jej jako „místo, kde se identita vytváří prostřednictvím konstrukce vzpomínek, které skupinu lidí propojují s minulostí“ (ibid.: 61). Identitu pro účely tohoto textu chápeme jako vnímanou příslušnost k nějaké sociální skupině a zároveň identifikaci a klasifikaci sebe samých jako druhých na základě této příslušnosti.

Být Karlovákem na Karlově

Na jedné straně nám karlovští pamětníci vyprávěli o chátrající materiální tváři Karlova za socialismu. Na druhé straně byli ve svých vzpomínkách obecně velmi pozitivní a na svůj každodenní život na Karlově vzpomínali s radostí: na venkovní hry (obr. 5), mnohostranné užívání Lidového domu, sokolovny a přilehlých prostor, společné domácí práce žen, mužské návštěvy hospod, veřejný sportovní život, obhospodařování zahrádek atd.

Ty baráky, co byly Na Pomezí a na Emilovce, tak měly vchod z ulice a ještě ze dvora, takže ten barák se dal jakoby proběhnout. A mezi jakoby spodní a hořejší půlkou ulice byly hradbičky, byly tam takový kolničky na dříví a na uhlí. Leckde už ty hradbičky byly rozbitý, tak se tam prostě lítalo v těch ulicích a těch dvorech. To byla fantazie. Dětsví tam bylo úplně fantastický. (K. K., 14. 08. 2012)

Obr. 5: Sáňkování bylo díky mírnému sklonu hlavní ulice jednou z nejoblíbenějších dětských zimních kratochvílí na Karlově. Foto: osobní archiv informátorů.

Podle vyprávění lze usuzovat, že stejně jako před válkou, i v poválečném období se díky prostorové organizaci Karlova většina sociální interakce odehrávala ve veřejném prostoru čtvrti a neuzavírala se za dveře domácností. Soukromá sféra nebyla emancipovaná tak, jak jsme zvyklí dnes, sousedské návštěvy byly sporadické a vše se řešilo „na ulici“. Vedle běžného kontaktu funkci přirozeného setkávání výrazně zprostředkovávalo nedělní fotbalové utkání, kterého se mnozí účastnili jako diváci, bez ohledu na věk a pohlaví. Neděle byla dlouhou dobu jediným nepracovním dnem; během něho se pralo prádlo nebo se chodilo na promítání filmů do Lidového domu. Oblíbené byly návštěvy plesů, různé maškarní a mikulášské zábavy. Více se využívala se také sokolovna, kde namísto po válce zakázaného Sokola působil TJ Spartak. Účast v některých organizacích a při některých akcích sice bývá někdy zpětně hodnocena jako jakási úlitba režimu či setrvačnost, bez ohledu na to však byl sport vyhledávanou a upřímně oblíbenou aktivitou:

Tam prostě bylo pravidlem, že všechny děti, jak začaly rozum brát do hrsti, tak chodily do cvičení. Chodili mladší žáci, starší žáci, dorostenci, dorostenky, ženy, muži. Holky chodily vždycky v pondělí a ve čtvrtek. A kluci v úterý a v pátek. A to bylo pravidlo, že všichni chodili do cvičení, to neexistovalo, aby tam někdo nechodil. (M. K., 14. 08. 2012)

Tempo relativně bohatý sociální život komunitního charakteru byl na jedné straně důsledkem prostorové sekluze čtvrti. Specifická poloha Karlova, nacházejícího se mezi průmyslovou zónou, zemědělskými plochami a příměstskou přírodou, vedla nejen k jeho autonomii prostorové, ale do značné míry i kulturní. Obyvatelé Karlova se vnímali ve svých každodenních životech jako „odlišní“ od obyvatel jiných městských částí. Vnější podmínky tedy umožnily ustavení exkluzivní, místně specifické identity Karlováků:

To [Karlov] bývala v Plzni taková čtvrť sama pro sebe, protože byla lokalizovaná úplně mimo. To byl vždycky takový samostatný stát. (K. K., 14. 08. 2012)

Na druhé straně svůj podíl na procesu ustavování kolektivní identity sehrála také třídní homogenita, resp. sdílený zaměstnanecký status obyvatel Karlova ve Škodovce, jež usnadňoval sociální komunikaci a interakci. Mezi další podmínky umožňující a podporující utváření kolektivní identifikace Karlováků řadíme na základě vyprávění tradici různých spolků, sportovních zařízení, dvou hospod, jakož i kulturní vybavenosti sahající do první republiky. I tato kulturní infrastruktura vytvořila silnou organizační bázi pro každodenní interakci vrstevnických a profesních skupin. Nezanedbatelné jsou rovněž další prvky kolektivního života, vzájemná pomoc žen v domácnosti, posezení na lavičkách a společná práce v předzahrádkách, na které často vzpomínají nejenom pamětníci, ale zaznamenávají je rovněž dobové etnografické studie (Todorovová 1981: 104). Slovy pamětníka byly vztahy obyvatel před fází úpadku čtvrti spíš na úrovni rurálního společenství než urbánní společnosti:

...mezi Karlovákama, to byly spíš takový napůl rodinný vztahy. Oni tam vlastně spolu žili celá léta a ještě byli více či méně odtrženi od světa. Já jsem tam všechny znal, protože je znala moje máma, můj táta. Tam se všichni znali jako na vesnici. (K. K., 14. 08. 2012)

Být Karlovákem bez Karlova

Jelikož vztah mezi místem a sociální skupinou, která jej obývá, je na příkladu Karlova patrný, nabízí se otázka, proč Karlovem vytvoření Karlováci, aktivně dbající na vlastní specifickou identitu, svůj Karlov dobrovolně a můžeme říct i rádi opouštějí. Eviatar Zerubavel (2003) upozorňuje na to, že stálost místa a relativní stabilita fyzického prostředí je významným základem pro pocit totožnosti nebo identity. Co se však stane s tímto pocitem v okamžiku, kdy se toto fyzické prostředí a prostorové významy s ním spjaté rychle a radikálně změní?

Z pamětnických vyprávění vyplývá, že se Karlováci začali scházet ještě před finální demolicí Karlova v roce 1986. Ačkoliv Karlováci jako identitární skupina vzešli z interakce mezi makrostrukturálními (vnějšími) vlivy a mikrostrukturálními (vnitřními) potřebami, Karlov již několik let neplnil pro své někdejší obyvatele onu materiální mnemotechnickou funkci a tedy, slovy Pierra Nory (1989), nebyl v představách Karlováků „naplněný symbolickou aurou“. Důležitým momentem a zároveň jistým obratem v oblasti (re)konstrukce karlovácké identity byla finální demolice Karlova, resp. stržení posledních stojících domů. Bylo řečeno, že žádný z obyvatel Karlova, s nimiž jsme provedli rozhovory, v roce 1986 na Karlově již nebydlel; títo Karlováci tedy v podstatě vůbec neznají okamžik ani okolnosti jeho finálního skonu. Bývalí obyvatelé Karlova v tu dobu již většinou bydleli v jiných částech Plzně, v modernějších, větších a kvalitnějších bytech.

Kdo tedy vlastně jsou dnešní Karlováci, kteří na místo svého bývalého bydliště tak rádi vzpomínají a konstruují jeho historii? Lze je jednoduše definovat jako skupinu bývalých obyvatel Karlova? Během rozhovorů s pamětníky jsme zjistili, že nikoliv. Podstatou dnešní karlovácké identity je na jedné straně prokazatelná „autentická“ příslušnost k dané lokalitě a obecně platí, že autentickým Karlovákem je ten, kdo se na Karlově narodil anebo tam prožil podstatnou část svého života. Na druhé straně je však neméně důležité i to, aby měl Karlovák kolem sebe lidi, kteří si na něj pamatují a mohou tak jeho identitu „potvrdit“ a společně se na konstrukci historie Karlova podílet. Lidé, kteří se na Karlov přistěhovali po 2. světové válce, kdy se byty přidělovaly jiným systémem než před válkou, nebo se snažili získat byt pouze jako dočasné a nouzové ubytování na cestě za lepším bydlením, za pravé Karlováky považováni nejsou:

Já vám rovnou říkám, že tam přišli lidi, jen aby dostali byt. Zaměstnanci, kteří bydleli úplně jinde, vzali nouzový byt na Karlově na půl roku a šli hned pryč. Tak to už nebyli Karlováci, oni tam sice bydleli, ale nebyli. Těm jsme říkali „náplava“. (M. L., 12. 10. 2012)

Karlovácká identita je vyjednávána na pravidelných srazech, které jsou dnes snad nejdůležitější arénou pro politiku vzpomínání a zapominání na Karlov. Součástí tohoto procesu je také vyjádření dominantní idealizované reprezentace Karlova, pro kterou se kreativně selektují prvky vhodné pro uspokojení současných identitárních potřeb. Součástí soudobé produkce karlovácké identity je „odklánění“ takových aspektů Karlova, které by mohly být vnímány jako negativní. Možné stigmatizaci z důvodu příslušnosti ke zchátralé lokalitě se kolektivní obraz Karlova vyhýbá například tím, že se většinou vzpomíná na ideální období před 2. světovou válkou, zdůrazňuje se kvalitní zástavba, občanská vybavenost, přístup k předzahrádkám či blízkost k přírodě. Případným negativním aspektům politicko-ekonomické transformace se pamětníci brání zdůrazňováním možností pestrých a bohatých volnočasových aktivit pro děti a mládež. Marginalizaci spjaté s třídním postavením Karlováci předcházejí vyzdvihováním slavných rodáků, osobností, sportovců či relativně vysokého počtu letců sloužících za války v RAF, respektive všech těch, kteří karlovácké identitě dodávají zvláštní význam. Jelikož fyzický Karlov již nestojí, pamětníci a organizátoři srazů usilují o uchránění a kodifikaci žádoucí reprezentace Karlova a zabraňují jejímu zpochybnění či znejistění. Prvorepublikový Karlov je reprezentací, která je i za pomoci fotografií vnímána jako stabilní a nezpochybnitelná základna pro dnešní identitu.

Na otázku, „co je Karlov“ a jaká je jeho historie, nelze odpovědět jednoznačně – Karlov jsou lidé, kteří tvoří společenství paměti místa, které se dnes vymyká prostorovému uchopení. V jistém smyslu lze dokonce tvrdit, že udržení, lépe řečeno znovuoživení karlovácké identity umožnila zkušenost s úpadkem čtvrti a její konečná demolice, vlastně moment, kdy mohly začít vzpomínkové srazy. Srazy Karlováků umožňují vyjednání žádoucího prostorového významu Karlova a odtržení se od dalších proměn prostoru, ve kterém kdysi žili. A právě v tomto odmítnutí se ukazuje moc sociálně prostorových vztahů, kterým se dnešní Karlováci brání.⁵ Být Karlovákem dnes není totéž jako v době fyzické existence Karlova a stejně tak vzpomínaný (a zapomínaný) Karlov je odlišný od doby, ke které se vzpomínky vztahují. Byť jsou to ti samí lidé, jejich identita prošla významnou transformací, stejně jako prošly transformací jejich vzpomínky. Není to však identita „slabší“ či méně autentická, spíše naopak posílila vědomím, že postupně zaniká to, co bylo v životě tak důležité. Příběh Karlova se tak stává „znovu vynalézáným příběhem“ (srv. Sezneva 2002).

⁵ Projevilo se to při jednom z jejich setkání, které se odehrávalo poprvé ještě na Karlově, a to v sále sokolovny, jedné ze dvou posledních budov této čtvrti. Účastníci byli velmi nespokojeni s výběrem místa z důvodu jeho špatné dostupnosti a nabízených gastronomických služeb a jednomyslně odsouhlasili, že další sraz se bude konat jinde.

Závěr

V předloženém textu jsme na konkrétním případě zaniklé dělnické kolonie studovali, jak se transformace vnějšího politicko-ekonomického rámce v průběhu 20. století odrážela v organizaci městského prostoru a společnosti, která jej obývala. Zajímalo nás, jak se zkušenost každodennosti na Karlově promítla do způsobu, jímž se prostřednictvím vzpomínání a zapomínání produkuje specifická, místně lokalizovaná kolektivní identita.

Se změnami ve vnějším politicko-ekonomickém rámci se postupně měnila jak funkce, tak také prostorový význam Karlova. V poválečném období totiž přestal hrát významnou roli v rámci ekonomické produkce a sociální kontroly, což pouze předznamenalo jeho blízký fyzický zánik. Zánik místa samého však neznamenal zánik místně specifické identity, naopak spíše otevřel možnosti pro její (re)konstrukci. Identita současných Karlováků je tedy *identitou v rekonstrukci*, je výrazem kontinua mezi *minulou* identitou každodennosti a *přítomnými* politikami vzpomínání a zapomínání pod vlivem makrostrukturálních procesů.

Stejně jako je „(sociální) prostor (sociálním) produktem“ (Lefebvre 1991: 26), je i sociální identita produktem specifické lokace v rámci společenského a fyzického prostoru. Jelikož „neexistuje kolektivní paměť, která by nebyla ukotvena v prostorovém rámci“ (Halbwachs 2009: 200), může sociální skupina sama „trvat a vzpomínat si jen do té míry, do jaké se opírá o toto stabilní uspořádání prostoru a spojuje s ním své vzpomínky“ (ibid.: 226). Karlovští pamětníci nám v rámci vzpomínání – které je vždy do jisté míry rekonstrukcí – poskytovali do jisté míry pozměněný obraz minulosti, který vycházel ze sdílené reprezentace vyjednávané uvnitř společenství Karlováků (srv. ibid.: 61). Máme za to, že tyto sdílené reprezentace jsou v jistém smyslu *otiskem místa* a s ním spojenými strukturami prostorových významů. Z toho důvodu jsme – ve snaze o komplexní porozumění fenoménu Karlova – považovali za potřebné věnovat se nejen materiální rovině Karlova, přesněji jejímu ukotvení v měnícím se politicko-ekonomickém rámci, ale též socialitě a identitě, kterou Karlov ve své specifičnosti spoluprodukoval a stále spoluprodukuje. Předložený text tedy není „objektivní historií“ Karlova; představuje pokus o analýzu dialektického vztahu mezi materiálním prostorem, reprezentacemi prostoru a žitým místem v jeho každodennosti, identitě a paměti.

Duben 2013

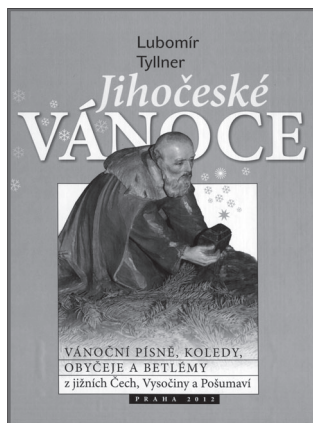
Literatura:

- Augé, Marc: 2009 – *Non-Places: An Introduction to Supermodernity*. London: Verso.
- Bělohávek, Miloslav: 1985 – Dělnické bydlení v Plzni. Nástin demografického, sociálního a stavebního vývoje. *Minulostí Západočeského kraje XXI*: 55–95.
- Bělohávek, Miloslav: 1997 – *Plzeňská předměstí*. Plzeň: Nava.
- Beseda, Jan: 2010 – Asanace náměstí ve Žďáru nad Sázavou jako příklad přechodového rituálu socialistické společnosti. In: Vacková, Barbora – Ferenčuhová, Slavomíra – Galčanová, Lucie (eds.): *Československé město včera a dnes: Každodennost – reprezentace – výzkum*. Červený Kostelec – Brno: Nakladatelství Pavel Merkvart: 49–76.
- Březina, Rudolf – Schiebel, Jaroslav: 1911 – *Bytová otázka a král. město Plzeň: Z rozkazu rady královského města Plzně vypracovali Rudolf Březina a Jaroslav Schiebel*. Plzeň: J. Cisař.
- Castells, Manuel: 1978 – *City, Class and Power*. New York: St. Martin's Press.
- Cresswell, Tim: 2004 – *Place: A Short Introduction*. Malden, MA: Blackwell.
- Crowley, David – Reid, Susan E. (eds.): 2002 – *Socialist Spaces: Sites of Everyday Life in the Eastern Bloc*. Oxford – New York: Berg Publishers.
- Čepelák, Václav (ed.): 1967 – *Dějiny Plzně, sv. 2. Od roku 1788 do roku 1918*. Plzeň: Západočeské nakladatelství.
- de Certeau, Michel: 1984 – *The Practice of Everyday Life*. Berkeley: University of California Press.
- Fojtík, Karel: 1959 – Tři typy dělnických obydlí v Brně. *Brno v minulosti a dnes* 1: 23–40.
- Fojtík, Karel – Sirovátka, Oldřich: 1961 – *Rosicko-Oslavansko. Život a kultura lidu v kamenouhelném revíru*. Praha: Československá akademie věd.
- Fojtík, Karel – Skalníková, Olga: 1965 – Výzkum průmyslových oblastí v československé etnografii. *Český lid* 52: 131–143.
- Foucault, Michel: 1984 – Truth and Power. In: Rabinow, Paul (ed.): *The Foucault Reader*. New York: Pantheon: 51–75.
- Halbwachs, Maurice: 2009 – *Kolektivní paměť*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Harvey, David: 1973 – *Social Justice and the City*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Harvey, David: 1985 – *Consciousness and the Urban Experience*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Harvey, David: 1996 – *Justice, Nature and the Geography of Difference*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Hlaváček, Emil: 1985 – *Architektura pohybu a proměn (minulost a přítomnost průmyslové architektury)*. Praha: Odeon.
- Horská, Pavla – Maur, Eduard – Musil, Jiří: 2002 – *Zrod velkoměsta: urbanizace českých zemí a Evropa*. Paseka.
- Jakoubek, Marek: 2012 – Antropologie mezi pozitivismem a konstruktivismem aneb Krátký diskurz na téma jedné věty Ivy Heroldové. *Dějiny – teorie – kritika*: 69–100.
- Janáček, František: 1990 – *Největší zbrojovka monarchie: Škodovka v dějinách, dějiny ve Škodovce 1859–1918*. Praha: Novinář.
- Jemelka, Martin: 2011 – *Ostravské dělnické kolonie 1: závodní kolonie kamenouhelných dolů a koksoven v moravské části Ostravy*. Ostrava: Univerzita Ostrava.
- Křížová, Jitka: 1983 – *Bytová otázka a sociální aspekty bydlení v dělnické kolonii Plzeň-Karlov*. Diplomová práce.
- Kolektiv autorů: 1973 – *Plzeň – charakteristiky urbanistických obvodů*. Plzeň: Urbanistické středisko.
- Lawrence, David – Low, Setha: 1990 – The Built Environment and Spatial Form. *Annual Reviews in Anthropology* 19: 453–505.

- Lefebvre, Henri: 1991 – *The Production of Space*. Oxford: Blackwell.
- Lexikon: 1978 – *Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850–1970*. Praha: Federální statistický úřad.
- Low, Setha: 1996 – *The Anthropology of Cities: Imagining and Theorizing the City*. Ann. Rev. Anthropol. 25: 383–409.
- Martinovský, Ivan – Douša, Jaroslav: 2004 – *Dějiny Plzně v datech: od prvních stop osídlení až po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Mladá fronta DNES: 2011 – „Dnes se sejdou rodáci ze zaniklé čtvrti Karlov.“ *Mladá fronta DNES* – plzeňský kraj. 23. 03. 2011, roč. 23, č. 71.
- Merton, Robert K. – Lowenthal, Marjorie – Kendall, Patricia: 1990 – *The Focused Interview: A Manual of Problems and Procedures*. New York: Free Press.
- Musil, Jiří: 1977 – *Urbanizace v socialistických zemích*. Praha: Svoboda.
- Nečas, Ctibor: 1961 – K bytovým poměrům dělnické třídy na Ostravsku v období buržoasní republiky. *Radostná země* 10(4): 120–122.
- Nora, Pierre: 1989 – Between Memory and History. Les Lieux de Mémoire. *Representations* 26: 7–24.
- Oliverius, Stanislav – Bozděch, Václav – Vlach, Jaroslav: 1963 – *Knih o Plzni*. Plzeň: Krajské nakladatelství v Plzni.
- Pospěch, Pavel: 2010 – Význam a normalita ve veřejném prostoru a nákupním centru. In: Vacková, Barbora – Ferenčuhová, Slavomíra – Galčanová, Lucie (eds.): *Československé město včera a dnes: Každodennost – reprezentace – výzkum*. Červený Kostelec – Brno: Nakladatelství Pavel Merkvart: 113–136.
- Pred, Allan: 1984 – Place as Historically Contingent Process: Structuration and the Time - Geography of Becoming Places. *Annals of the Association of American Geographer* 74(2): 279–297.
- Robek, Antonín: 1955 – Způsob života horníků v koloniích v Doubravě v 90. letech minulého století. *Radostná země* 5(4): 104–115.
- Rudolph, Richard: 2008 – *Banking and Industrialization in Austria-Hungary: The Role of Banks in the Industrialization of the Czech Crownlands, 1873–1914*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Růžička, Michal: 2010 – Urbanizace chudoby a etnicity v socialistickém a (post)socialistickém městě. In: Vacková, Barbora – Ferenčuhová, Slavomíra – Galčanová, Lucie (eds.): *Československé město včera a dnes: Každodennost – reprezentace – výzkum*. Červený Kostelec – Brno: Nakladatelství Pavel Merkvart: 137–157.
- Sezneva, Olga: 2002 – Living in the Russian Present with a German Past: The Problems of Identity in the City of Kaliningrad. In: Crowley, David – Reid, Susan E. (eds.): *Socialist Spaces: Sites of Everyday Life in the Eastern Bloc*. Oxford – New York: Berg Publishers: 47–64.
- Short, David: 1990 – Housing policy in Czechoslovakia. In: Sillince, John (ed.): *Housing policies in Eastern Europe and the Soviet Union*. Routledge: London: 82–134.
- Skalníková, Olga: 1959 – *Kladensko. Život a kultura lidu v průmyslové oblasti*. Praha: Československá akademie věd.
- Skalníková, Olga: 1968 – Ostravsko – monografie průmyslové oblasti. *Slovenský národopis* (16): 613–617.
- Stránský, Josef: 1940 – *Z vývoje české technické tvorby: sborník vydaný k 75. výročí založení Spolku českých inženýrů v Praze*. Nakl. Spolku Českých Inženýrů.
- Šťastná, Jarmila: 1969 – Příspěvek k rodinnému životu tkalců a továrních dělníků na Náchodsku. *Český lid* 56: 216–224.

- Szaló, Csaba – Hamár, Eleonóra: 2006 – Váš Trianon, náš holocaust: segregace a inkluze kultur vzpomínání. In: Marada, Radim (ed.): *Etnická různost a občanská jednota*. Brno: CDK: 117–142.
- Szelényi, Iván: 1983 – *Urban inequalities under state socialism*. Oxford: Oxford University Press.
- Todorovová, Jiřina: 1981 – Zpráva o výzkumu nouzové dělnické kolonie Orlik v Plzni. *Český lid* 68: 103–106.
- Todorovová, Jiřina: 1982a – Vytváření stabilizované dělnické společnosti (Plzeň – kolonie Na Jánské). *Český lid* 69: 80–86.
- Todorovová, Jiřina: 1982b – Změny sociálního a profesionálního složení jednoho typu dělnické lokální společnosti (Plzeň – kolonie Na Jánské). *Zpravodaj KSVI* (5): 40–46.
- Todorovová, Jiřina: 1983 – Pracovní režim dělnické ženy ve 20. letech. *Český lid* 70: 228–232.
- Todorovová, Jiřina: 1988a – Děti v rodině v plzeňských dělnických koloniích. *Zpravodaj KSVI* (10): 55–60.
- Todorovová, Jiřina: 1988b – Interiér a bytové poměry dělnictva v Plzni ve 20.–30. letech 20. stol. *Zpravodaj KSVI* (10): 187–191.
- Todorovová, Jiřina: 1988c – Strava všedního dne tří socioprofesionálních skupin plzeňských dělníků. *Český lid* 75: 151–156.
- Toušek, Laco: 2012 – Vybrané aspekty metodologie aplikované antropologie. In: Hirt, Tomáš (ed.): *Vybrané kapitoly z aplikované sociální antropologie*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni: 25–106.
- Tříška, Petr: 1979 – Dělnické kolonie v Orlové. *Těšínsko* (3): 5–9.
- Ulčová, Marie: 1983 – Karlov. Historie vzniku dělnické kolonie v Plzni. *Etnografie dělnictva* 10, 79–118.
- Vacková, Barbora – Galčanová, Lucie: 2010 – Inovace, rutiny a cihly: Současnost zlínského baťovského bydlení. In: Vacková, Barbora – Ferenčuhová, Slavomíra – Galčanová, Lucie (eds.): *Československé město včera a dnes: Každodennost – reprezentace – výzkum*. Červený Kostelec – Brno: Nakladatelství Pavel Mervart: 77–112.
- Vařeka, Josef: 1971 – Vývoj dělnického interiéru a způsobu bydlení horníků v oblasti Mostu a Duchcova (Třetí etnografická studie ze Severočeského hnědohelného revíru se zvláštním zřetelem k dnes už zaniklé obci Souš a Ledvice). *Český lid* 58: 1–15.
- Werner, Oswald – Bernard, Russel: 1994 – Short Take 13: Ethnographic Sampling. *Field Methods* 6(2): 7–9.
- Woitsch, Jiří: 2012 – Kam zmizela etnografie dělnictva? / Wohin verschwand die Ethnographie der Arbeiterschaft? *Český časopis historický* 110: 692–727.
- Zerubavel, Eviatar: 2003 – *Time Maps: Collective Memory and the Social Shape of the Past*. Chicago: University of Chicago Press.

Contact: Mgr. Petra Lupták Burzová, Ph.D. a kol. Katedra antropologie Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni, Sedláčkova 15, 306 14, Plzeň; e-mail: info@plzenskykarlov.cz.

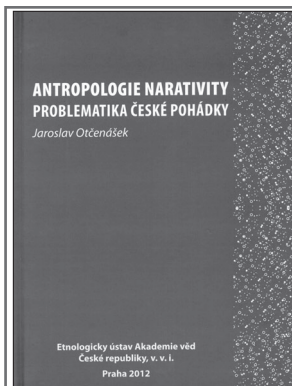
Cena s DPH: 300 Kč
ISBN 978-80-87112-68-7

Lubomír Tyllner

Jihočeské Vánoce – vánoční písně, koledy, obyčeje a betlémy z jižních Čech, Vysočiny a Pošumaví

Vydal Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., ve spolupráci s Novou tiskárnou Pelhřimov, spol. s r. o., Praha 2012, 224 s., jmenný rejstřík, anglické resumé.

Edice zachycuje období šesti století a je přímo či nepřímo spojena s územím jižních Čech, Vysočiny a Pošumaví. Kniha obsahuje edici vánočních písní a koled, dále soubor textů o lidových zvycích a obyčejích z období Vánoc. Publikace je doplněna bohatou fotografickou dokumentací.

Jaroslav Otčenášek
Antropologie narativity.
Problematika české pohádky

Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2012, 329 s., rejstříky, mapy, anglické resumé.

Publikace se věnuje pojetí studia české lidové pohádky a humorky v rámci širší antropologie narativity. Problematika české pohádky a humorky je zdánlivě již dávno objasněná a dostatečně zpracovaná, obzvláště nástup postmoderny a kulturního relativismu zůstal zcela opomenut. Dalším poměrně přehlíženým problémem se stalo i vnímání klasické pohádky a humorky jako zdrojového žánru pro řadu složek současné literatury a zcela na okraji pozornosti folkloristů pak zůstal film a televize. Tato publikace se tedy snaží uchopit tak známé a oblíbené žánry tradiční slovesné folkloristiky, jakými pohádka s humorkou bezesporu jsou, a zasadit je do kontextu současných antropologických studií a umožnit tak pochopení proměn funkcí slovesného folkloru jako takového v kontextu současné kultury. Nedílnou součástí publikace je v rámci příloh česká varianta soupisu mezinárodních syžetů pohádek a humorek „The Types of International Folktales“ (Uther 2004), který obsahuje i „česká“ čísla, tedy vřazení syžetů, které se v mezinárodní katalogizaci nevyskytují, ale v českém prostředí ano.

Cena s DPH: 342 Kč
ISBN 978-80-87112-67-0

Objednávky vyřizuje: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Na Florenci 2, 110 00 Praha 1,
tel.: 234 612 611, e-mail: gergelova@eu.cas.cz.